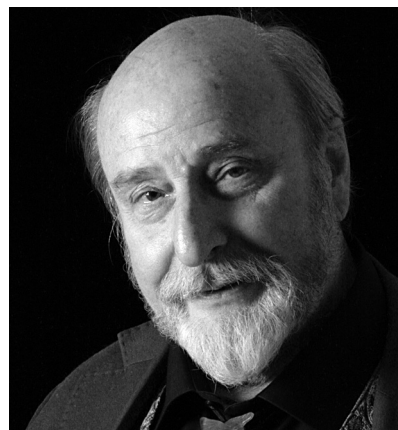

Sámánok nyomában

Beszélgetés Hoppál Mihály néprajzkutatóval

Hoppál Mihály nevérol a legtöbb embernek a sámánok és a sámán-ság kutatása jut eszébe, holott pályája kezdetén szemiotikával, a jelkép- és hiedelemrendszer vizsgálatával, a társadalmi kommunikációval és a népi gyógyítással foglalkozott. Doktori dolgozatát Visontán végzett kutatásai alapján *Egy falu kommunikációs rendszere* címmel írta meg 1970-ben. A szemiotikát mint nyelvészeti módszert elsőként alkalmazta a néprajztudományban, amely azóta etnoszemiotika néven vált ismertté. A sámánok kutatója, Diószegi Vilmos hatására fordult a sámánizmus felé, s vált annak neves szakértőjévé. Több mint két tucat önálló kötetet publikált néprajzi témában, és számos kötet szerkesztésében közreműködött. Egyik alapítója volt 1973-ban az MTA Néprajzi Kutatócsoport Sámán Archivumának, majd később a *Vallástudományi Tanulmányoknak*. Az Európai Folklor Intézet vezetőjeként féltucatnyi könyvsorozatot szerkesztett. Kezdetektől jelen volt az MTA Néprajzi Intézetében, előbb tudományos segédmunkatársként, a későbbiekben tudományos titkárként, főmunkatársként, osztályvezetőként, 2003 és 2009 között igazgatóként, végül tanácsadóként és emeritus professzorként. A sámánokat kutatva az elmúlt negyven évben járt a jakutok, burjátok, kirgizek és nanajok között, az Amur mellékén, de eljutott a dél-koreai, mandzsu, japán és mongol sámánokhoz is. Jelenleg is elnöki tisztséget tölt be az International Society for Shamanistic Research elnevezésű szervezetben, a Magyar Vallástudományi Társaságban, a Magyar Orvostörténeti Társaság Népi Gyógyászati Szakosztályában; azonkívül a Nemzetközi Hungarológiai Társaság alelnöke. Az évszázados sámánhagyományok mellett egy ideje elsősorban a sámán-ság újjászületését és továbbélését kutatja. Mindezeket túl mégis talán a baráti társaságából az ő bábáskodásával létrejött civil kezdeményezésre, a több mint harminc esztendeje megalakult Március 15-e Bizottságra a legbüszkébb.

– *Kassán születted, majd Sárospatakon töltötted a serdülőkorodat. Milyen hatások, meghatározó olvasmányélmények értek gyermekkorodban, amelyek felkeltették az érdeklődésedet a mitológia és a jelrendszerek iránt?*

– Pataki diák voltam, a várral szemben laktunk, ami bizonyos fokig meghatározza az ember világlátását. Édesapám – aki orvos volt – jóban volt a vár múzeum-igazgatójával, a néprajzos Balassa Ivánnal, aki megmutatott egy keveset nekem a néprajzi gyűjtés rejtelmeiből. Azt hiszem, eredendően volt bennem érdeklődés a történelem iránt. Számos pályázati kiírás volt akkoriban, amelyekben híres pataki diákok életét kellett feldolgozni: én a pataki diákok szerepé-

ről írtam egy dolgozatot az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. Bejárhattam a híres pataki könyvtárba, nyikorgott alattam a falépcső, belélegeztem a régi könyvek különleges, poros illatát, és megéreztem valamit a tudományos kutatás szépségéből. Mindennap eljártam Erdélyi Jánosnak, a magyar folklórkutatás egyik első jeles alakjának az emléktáblája előtt; abban a házban lakott Urbán Barna bácsi, a kedvenc fizikatanárom. Megjegyzem, édesapám éppen az emléktábla avatásán találkozott a fantasztikus néprajzi és politikai karriert befutó Ortutay Gyulával, és mint régi szegedi egyetemisták üdvözölték egymást. Ez a találkozás tulajdonképpen eldöntötte a sorsomat. Természetesen –

mint értelmiségi származékot – nem vettek fel az egyetemre. Elmentem hát segédmunkásnak egy évre krampácsolni: a sínek alá vertük a köveket. Ez plusz pontokat jelentett a következő egyetemi felvételin, kiegyenlítve a származásom miatti hátrányt. Rendesen felkészültem néprajzból, fel is vettek Debrecenbe. Gunda Béla volt a professzor, mellette Ujváry Zoltán a folklorista. Összetartó közösség működött ott: Gunda Béla a szó legnemeesebb értelmében vett „pedagogosz” volt, aki kivitte a kertbe, a szabad ég alá a tanítványait, és sétálva tanított. A családiasságot jelezte az is, hogy volt a tanszéknek egy külön „kástuja”, ahol közösen tároltuk az ételeket. A mi évfolyamunkban hatan voltunk. A Debrecenben

végzett évfolyamokról elmondható, hogy a nagy többségük megmaradt néprajzosnak: elsősorban vidéki múzeumok muzeológusai lettek, néhányan akadémikusok is. Negyed- vagy ötödéves voltam, amikor először eljutottam Erdélybe gyűjteni. A hatvanas években járunk; ekkor kezdődött a táncházmozgalom. Visszatekintve látom csak, mennyi véletlennek tűnő találkozás határozza meg az ember életét. Tanulság az utánunk jövőknek, hogy nagyon becsüljék meg a sorsdöntő találkozásokat, különösen fiatal korban. Számomra döntő volt, hogy Péterfy László szobrászművész áttelepülve elvette Jékely Zoltán és Jancsó Adrienne lányát, majd hoztak Korondról valami ajándékot, és életre szóló barátságot kötöttünk. A széki asszonyokhoz is sűrű tartó barátság fűz, a feleségem találkozott velük. Utódaik is jönnek hozzánk, mi is megyünk hozzájuk. Visszaemlékezünk az első szívmenetgő találkozásokra, amikor cipeltem az akkor legmodernebbnek számító, szörnyen nehéz, négysebességes, orsós Uher magnót. Csak a rádióknak volt ilyen akkoriban, és Ortutay Gyula elintézte, hogy az akkor megalakuló Akadémiai Néprajzi Intézet kapjon néhányat belőlük. De nemcsak én cipeltem, hanem például a népi imák jeles kutatója, a nemrég elhunyt Erdélyi Zsuzsanna is. Kiváló minőségű felvételeket tudtunk készíteni ezzel a szerkezettel: a felvételek ma is megvannak, egy részük még átjatszásra vár.

– *Milyen témákat gyűjtöttetek az erdélyi körutakon? Mindenevők voltatok, vagy már akkor valamilyen speciális terület érdekelt?*

– Már akkor elköteleztem magam a néphit és a népi gyógyítás

mellett. Akkor még éltek a népi gyógyítók, értettek a mesterségükhöz, és viszonylag könnyű is volt gyűjteni tőlük. A szakdolgozatot is ebből a témából írtam. Mivel nem volt összefoglalója a népi gyógyításnak, érdemes volt feltérképezni ezt a területet. Pócs Éva is ezzel a témával foglalkozott, gyűlt a cédulaanyag, szépen haladtunk. Közben megalakult az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, idekerültem én is, Pócs Éva is, és Diószegi Vilmos lett a Folklór Osztály vezetője.

– *Hogyan alakult meg a Néprajzi Intézet?*

– 1967-ben jött létre az Intézet, mindig is a Várban székelt, csak kezdetben a jelenlegi Országház utcai épület másik oldalán kapott helyet. Az első pillanattól fogva a tagja voltam fiatal tudományos segédmunkatársként. Én voltam a „Nemecsek”, akit ugráltatni lehetett; igaz, külön szobám volt, ahol rakosgattam az adatokat meg a néphit-kérdőíveket. 2007-ben, amikor éppen igazgatója voltam az intézetnek, megünnepeltük az intézet fennállásának negyvenedik évfordulóját. És milyen jól tettük! Az ötvenediket már nem ünnepehetjük, mert összevonták az intézeteket. Egész életemben azt gondoltam, hogy volt néhány jó dolog, amit átvettünk a szovjet rendszerből. Például, hogy az akadémiai intézetek függetlenek voltak, és nem volt más feladatunk, csak kutatni, a nemzetközi kapcsolatokat ápolni és tanulni. Biztosítva volt, hogy időnként egy-két hónapra kimehessünk a Szovjetunióba vagy más baráti országokba. Ezek a kapcsolatok mára teljesen felszámolódtak: ma a kutatóknak saját maguknak kell gondoskodni arról, hogy ösztöndíjat találjanak. Nagyon kevés olyan kutató van, aki

menedzser is egyben. Nem a mi dolgunk lenne minden csip-csup dologgal foglalkozni. A kutató dolga az, hogy kitalálja azokat a témákat, amelyeket közösen lehet kutatni az oroszokkal, finnekkel, észtekkel vagy másokkal...

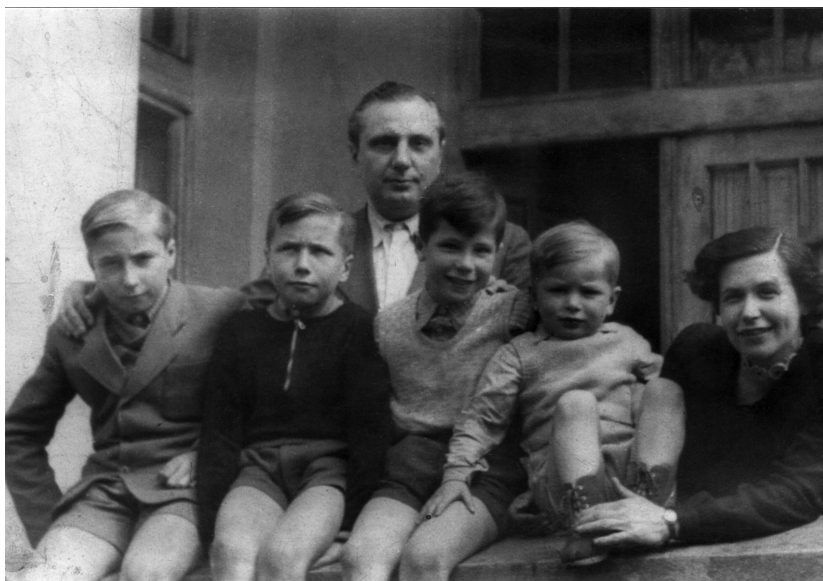
– *A Magyar Rádióban a hetvenes években Ortutay Gyula javaslatára vették fel a Kis magyar néprajz című sorozatot, amelyben a kortárs néprajzkutató társadalom tagjai tartottak kiselőadást különböző néprajzi témákról. Több száz felvétel született.*

– Páratlan lehetőség volt ez a néprajzos társadalom számára. Rá voltunk szorítva, hogy havonta, kéthavonta mindannyian összeállítsunk néhány kisdolgozatot, mintegy sűrítmenyét annak, amivel éppen foglalkoztunk. Én például egy sor népi gyógyászati témát dolgoztam fel. Sokat jártunk gyűjteni: akkoriban még szívesen látták a vendéget; beengedték, megkínálták. Kihívást jelentett az is, hogy magunknak kellett felolvasni az előadást. Wacha Imre nyelvész tanított minket beszédtechnikára: hogyan kell szépen beszélni, intonálni. Személyre szóló eligazításokat tartott nekünk. Ennek sok hozadéka lett a későbbiekben, amikor máshol kellett előadást tartani. Másrészt a rádiós munka a fiatal kutatóknak fizetés-kiegészítést is jelentett a nagyon alacsony javadalmazások mellé. A későbbiekben is gyakran voltam szakértő a Rádióban; főleg Filippinyi Évával dolgoztam sokat együtt. Szép emlékeim fűződnek a Rádióhoz. A nyolcvanas években, amikor Felső Zoltánnal együtt elsőként kutattuk az identitás megőrzését az amerikai, később pedig az ausztráliai magyar közösségekben, lehetőséget kaptam arra, hogy a fel-

vételekből rádióadás is készüljön. Sajnos, soha nem került adásba. Talán nincs is már meg...

– *A másik szakod az egyetemen a magyar irodalom és nyelvészet volt, kutatási területed pedig a szemiotika. Lényegében te vezetted be a szemiotikát a néprajztudományba, és sokat tettél az etnoszemiotikai kutatások megindulásáért.*

– A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje a filológiai tudományokban a nagy nyitás időszaka volt. Petőfi Sándor János, Szépe György, Kiefer Ferenc – hogy csak néhány nevet említsek. A mi háromszobányi Néprajzi Intézetünk folyosóján „laktak” a matematikai nyelvészet kutatói. Volt egy nagy Ural számítógépük, az automatikus fordításon dolgoztak éppen, strukturalista és matematikai nyelvészeti alapon. Mint fiatal néprajzos, azt gondoltam, hogy a mi szakmánk is profitálhatna ebből. A néphit- és népi gyógyászati adatokat elkezdtük lyukkártyára vinni. Az archívumomban ma is őrzöm az első, kinyomtatott, hosszú slejfniket. Ekkoriban jelent meg egy nagy könyv *Computers and Humanities* címmel, amelyet én ismertettem a Valóság folyóiratban. Talán ezen a vonalon kellett volna továbbhaladnom akkor, ám egy kicsit száraznak éreztem. Ekkoriban jutottam ki a Szovjetunióba, és első utam a nyelvészekhez vezetett. Ebben az időszakban jelentek meg az első szemiotikai munkák a jelelméletről. Kapcsolatba kerültem az orosz szemiotikusok első nemzedékével, V. V. Ivanovval, J. M. Lotmannel és V. Ny. Toporovval. Tőlük tanultam meg, hogyan lehet a jelelméleti módszertant érvényesíteni a néprajzi szövegekben, illetve felhasználni az értelmezés-

Szüleivel és testvéreivel (Hoppál Mihály a kép bal szélén, 1955)

ben. A későbbiekben ez nagyon jót tett a szakmai „karrieremnek”, mert én voltam a közvetítő Kelet és Nyugat között. A nyugati konferenciákon el tudtam mondani, hol tartanak, mit csinálnak a szovjet kutatók, akiket nem engedtek el ezekre az alkalmakra. Az általuk publikált anyagokat ismerhették a nyugati világ szakemberei, viszont ők nem ismerhették meg a nyugatiak publikációit. A szovjetek egyébként semmiben sem voltak lemaradva. Inkább a nyugatiak tanultak Lotmanéktól, mint fordítva. „Jó sámánként” tehát közvetítettem a világok között, hiszen kevesen voltak, akik oroszul és angolul is olvastak. Amikor hazajöttem, Voigt Vilmossal együtt elkezdtünk szemiotikai szemináriumokat tartani a budapesti Néprajzi Tanszéken. A szemiotikai kutatásokból később leágazott az etnoszemiotika; ebből írtam egyébként a kandidátusi értekezésemet. Az etnoszemiotikát ma is kevesen művelik. A legutóbbi szemiotikai világkongresszusra összeállítottam az angol nyelvű anyagaimból egy kötetet, amelyet nagy érdeklődés kísért, különösen a kínaiak részé-

ről. A kínaiak a maguk útját járják: náluk az etnográfia, az egyes népekre koncentrááló kulturális antropológia, ha úgy tetszik, most kezd fellendülni. Ennek persze megvannak a történelmi okai. Mással viszont az etnográfia mint idejémtúlt néprajzot kvázi kezdik elfelejteni. A kínaiak példája is mutatja, hogy nem szabad megfedkezünk a régi módszerekről és eredményekről: minden újrahasznosítható valamilyen módon.

– *Említetted, hogy a Néprajzi Intézetben Diószegi Vilmos volt a Folklór Osztály vezetője, akit a sámánizmus máig ható, legendás kutatójaként ismerünk. Mikor fordultál a szemiotikai és népi gyógyászati vizsgálatok után a sámánizmus kutatása felé?*

– Antall József, az Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár igazgatója 1974-ben meghívott a múzeumba, hogy alakítsunk ott egy Népi Gyógyászati Archívumot. Később kiállítást is rendeztünk a meglévő – népi gyógyításhoz kapcsolódó – tárgyakkól, köztük egy bábut is felállítottunk, amelyet a Néprajzi Múzeumból kölcsönvett sámánruhába öltöztettünk. Igazá-

A doktori diploma átvétele Debrecenben (1972)

ból azonban akkor fordultam a sámánizmus felé, amikor Diószegi hirtelen meghalt. Még nem is volt ötvenéves – egyik napról a másikra rosszul lett, és nagyon hamar el is ment. Ortutay Gyula igazgató behívatott, odaadott a hagyaték-ból egy körülbelül ötszáz oldalas gépelt, angol nyelvű kéziratot, és azt mondta, hogy ezt meg kell szerkeszteni, mert várja az Akadémiai Kiadó. A fátum adta a kezembe akkor azt a hatalmas kéziratköteget. Előtte nem sokkal egy angliai konferencián találkoztam Sárközi Mátyással és Czigány Lóránttal, akik azzal segítettek a kilátogató magyar értelmiséget, hogy egy ismerős könyvesboltban mindenki választhatott a maga számára ingyen valamilyen könyvet. Így került a birtokomba Mircea Eliade sámánizmussal foglalkozó kötete angolul, amelynek mutatóját, bibliográfiáját felhasználtam a Diószegi-kötet szerkesztésekor. A *Shamanism in Siberia* hatalmas siker lett, mert hosszú évtizedek után akkor jelent meg a témában először könyv angolul. A könyv mérföldkő a sámánizmus kutatásának

történetében, pontosan amiatt, hogy az oroszok olyan anyagokat adtak oda Diószeginek, amelyek korábban nem voltak ismertek. Eliade – saját sámánizmus-kötete közreadása előtt – olvasta ugyan az oroszokat, de csak azokat, akiket angolul is publikáltak. Azonkívül szépíró volt elsősorban. Eliade – rengeteg adat alapján – egy olyan modelljét vázolta fel a sámánizmusnak, amely sehol sem létezik. Túl általános, mert minden belefér. Én mindig azt javasoltam, hogy ne az általánost kutassuk, az istenekről és a szellemhitről ne általában beszéljünk, hanem a helyi sajátosságokra figyelve. A sámán-ságot kutassuk, a helyi variációkat, mert az részletgazdag. Ma már nem is a sámánizmus kifejezést használjuk, hanem a sámánságot.

– *Számos szibériai és kaukázusi népnél voltál kutatni. Jártál a jakutoknál, az Amur mellékén a nanajoknál, aztán Tuvában, valamint a burjátok, jakutok és kirgizek között. Mikor jutottál el először a terepre?*

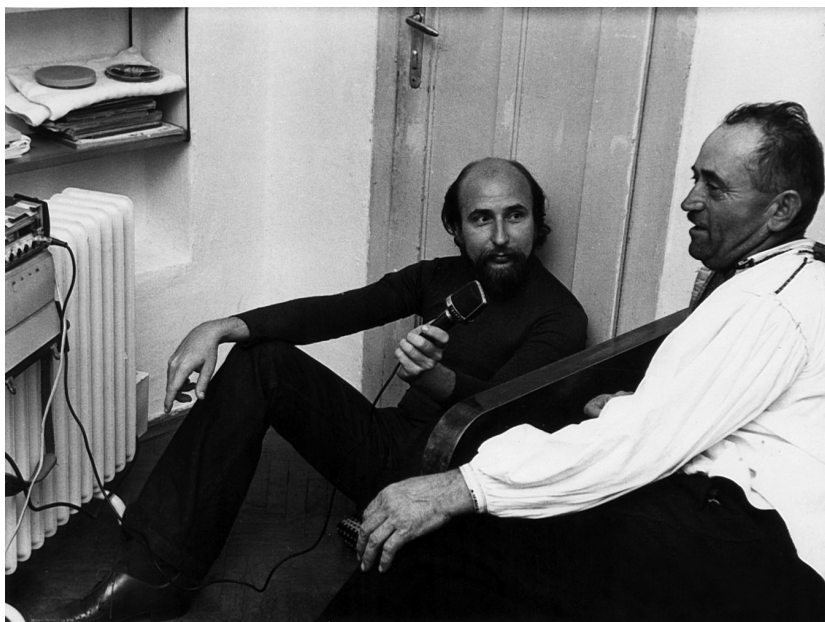
– 1975-ben mentem ki először fél évre: eljutottam Kirgíziába, va-

lamint a Kaukázusba a grúzokhoz és az örményekhez. Kirgíziában még Csingiz Ajtmatovval is találkoztam. Mindenhol mondtak valamit, amiért rokonok vagyunk. A kirgizek azt mondták, hogy „Ja, mindkettőnknek van rovásírása”. Az örmények azt mondták, hogy „Titeket is a törökök, minket is a törökök!” A grúzoknál azt mondták, hogy „Titeket is az oroszok, minket is az oroszok!” Valahogy mindig megvolt a velünk való rokonszenv alapja – erre kellene épülnie a népek közötti diplomáciának. A kínaiak szintén rokonnak tartanak, de a mongolok, a dél-koreaiak, sőt még a japánok is... Kínába a kilencvenes évek elejétől járok rendszeresen. Erre azért is került sor, mert megnehezedett a Szibériába való utazás, és nem nagyon lehetett gyűjteni. Beindultak viszont a kínai kapcsolatok. Náluk ugyanaz zajlott le, mint a szibériai sámánok körében: eleinte szinte ki sem lehetett mondani a „sámán” szót, később aztán puhult a rendszer. Az oroszoknál például kiderült, hogy a múzeumokban, az archívumok mélyén ott lapulnak az eredeti szokásokat megörökítő filmek – ráadásul vágatlanul; illetve a begyűjtött tárgyi hagyaték. Azzal, hogy begyűjtötték az anyagokat, és titkos raktárakban eldugták, tulajdonképpen meg is megmentették. A többit ugyanis elégették. Egy-egy értelmesebb muzeológusnak köszönhető mindez, akik szibériai száműzetésük idejét azzal töltötték, hogy összegyűjtötték például a jakutok sámánhagyományait. Lehet tehát valamit üldözni és majdnem kiirtani, de ha csak egy-két sámán-le származott vagy költő (mint a vogul Juvan Sesztalov) megmarad, a hagyomány már átöröklődik. Ha

elnyomnak, tiltanak valamit, majd nem biztosan továbbél valamilyen módon. Fantasztikus a kultúra belső ereje, belső mozgása, ahogy létrehozza azokat a szövegeket, amelyek relevánsak lesznek a nemzeti identitás fenntartása szempontjából. Amikor 1975-ben kimentem a Szovjetunióba, az ottani tudományos titkárról, akivel hivatalosan fel kellett vennem a kapcsolatot, kiderült, hogy maga is sámánkutató. Így játszott a kezemre újra a véletlen. Olyan dolgokat tudtam vele megbeszélni, amiket mással nem, és levitt a zárt archívumba, ahol a sámán-anyagokat – filmeket, tárgyi kellékeket – őrizték. Nem sokkal azelőtt tehát még működtek a sámánok, mert filmen is megörökítették őket. Azóta sok év eltelt; manapság már egy újjászületetett sámánságot kutat az etnológus. 2005-ben ebből a témából írtam az akadémiai doktori értekezésemet is. A Szovjetunióban a kilencvenes években egyszer csak elkezdtek sámánfesztiválokat szervezni, és úgy mutatták be őket, mint a helyi folklór jellegzetes „termékét”. Azt mondták: „Milyen érdekes a sámán ruhája, dobolni is tud, szép a fejdíszese...” A sámánok a nép képviselőiként jelentek meg a fesztiválokon és a televízió képernyőjén. Először csak megkonstruált, később eredeti szertartásokat is elkezdtek felvenni és közzétenni.

– *Lehetett egyáltalán terepre menni a korai időszakban? Vagy csak az archívumokban kutathattál?*

– Nem nagyon lehetett terepre menni. A sámánokat, mint a régi ideológia reprezentánsait nem szerették. Nem is engedtek volna a finnugor rokonokhoz akkoriban. Jóban voltam a külügyi osztályon

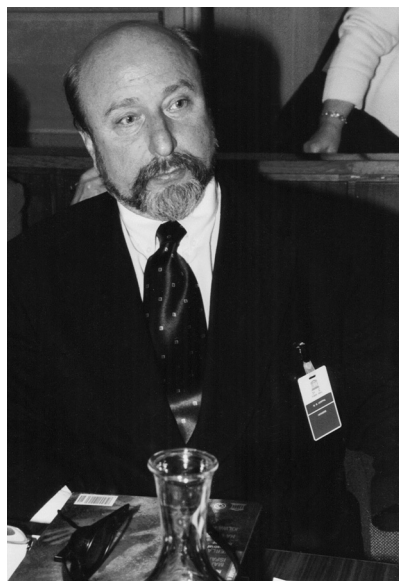
Népdalfelvétel egy széki énekestől (1973)

néhány emberrel, és ők azt javasolták, hogy ne oda menjek. Így elmentem Kirgíziába, meg a Kaukázusba az örményekhez és a grúzokhoz. Az örmény kultúra hihetlenül régi és kiterjedt, az örmény kereszténység bizonyos szempontból ősi, mert ortodox, tehát volt mit kutatni. Látni lehetett, hogy ezeknek a népeknek nem vesztett ki az etnikus öntudatuk. Ugyanakkor a nagy kommunista ünnepeken a televízióban a szovjet tagköztársaságok népeinek sosemvolt táncait és népviseletét mutatták be mindig, amelyek csak a koreográfusok fejében léteztek.

– *Kínába a kilencvenes évek óta jársz gyűjteni – de mi volt ott korábban? A szibériai sámánsághoz hasonlóan ott is elnyomták a helyi tradíciókat?*

– Csend, hó és halál – ha rövid akarok lenni. Semmi. A maoizmus mindent kiirtott. Pekingben még a kilencvenes években sem volt nemzeti történelmi múzeum. Volt egy hatalmas múzeum, amely a kínai kommunista párt történetével foglalkozott – de ennyi. Csupán a legutóbbi időkben építették meg

az első, európai értelemben vett nemzeti múzeumukat, ahol óriási régészeti leletegyüttest mutatnak be i. e. 10 000-tól kezdve. Kevés helyen nyúlhatnak vissza ilyen régre a történelemben, ráadásul hihetetlen minőségű anyagok kerültek elő. Gondoljunk csak az agyaghadzseregre! Az új épület akkora, hogy a legnagyobb londoni vagy párizsi múzeumokat simán bele lehetne tolni. Vagyis az országnak megfelelő nagyságrendű múzeumot hoztak létre, gyakorlatilag a semmiből... Megmaradtak olyan városok, amelyek szerepelnek Marco Polo leírásaiban, ahol az utcák a X. századtól ki vannak kövezve, három különböző vízcsatornával felszerelve... Nem is tudom hirtelen, Európa mikor jutott el erre szintre! Tajvanban egy alkalommal láttam egy kiállítást a kínai reneszánszról, a X–XI. századból, ahol elképesztő minőségű selymeket, tájképeket, írásokat, fém- és kerámiatárgyakat állítottak ki. El nem tudtam képzelni, honnan vannak nekik a X. századból ilyen anyaguk. Kiderült, hogy Csang Kaj-Sek elvitte a császári palota anyagát

Az UNESCO ülésén Párizsban (1997)

Tajvanra. A régi kínai császárok ugyanis – akik rengeteg ajándékot kaptak – mindent dobozban, selembe csomagolva őriztek, feliratozva és rendszerezve. Mindenről született írásos dokumentum is, így könnyű volt azonosítani őket.

– Amikor eljutottál a *Távol-Kéletre*, rögtön az újjászületett sámánságot tudtad kutatni?

– Nem feltétlenül. Dél-Koreában abszolút töretlenül működik a sámánizmus; nem volt semmiféle kényszerszünet. A nagyvárosok kellős közepén, a felhőkarcolók árnyékában működnek a sámánasszonyok, ott tartják a szeánszokat. Máshol a csúcsmódn épületekkel szembeni domboldalon szentélyeket állítanak fel, és állatokat áldoznak. Japánban kicsit más típusú sámánság van, mint a többi helyen, de ott is folyamatos. Bizonyos mértékben Kínában is folyamatos a sámánság. Egy ekkora országban nem lehetett minden faluba rendőrt állítani, ahogy a távoli Szibériában sem. Amikor a helyi rendőrnek vagy párttitkárnak megbetegedett a gyereke vagy az édesanyja, és közel-távol nem volt kórház, ők is a sámánokhoz for-

dultak. Sok esetben így maradtak meg a sámánok: a tudás nem veszett el. A sámánizmusban épp az az érdekes és a szép, hogy nem könyvekbe foglalt törvénytörvényeknek kell megfelelni, hanem az improvizáció szabadsága mindig is érvényesülhet benne. A gyógyításnál a sámán a teljes emberre koncentrál: a pillanatnyi szituáció határozza meg, hogyan cselekszik. Koreában barokkosan kidolgozott, színes rituálérendszerben dolgoznak a sámánok, időről időre szünetet tartanak, esznek-isznak, cigarettáznak, lazítanak, majd folytatják a munkát. Az egész egy színjáték, amelyben felvonások vannak, különböző jelmezekkel, a közönség bevonásával, pénzgyűjtéssel. A sámánságot ott nők űzik, mert soha nem volt magas presztízsű „szakma”. Manapság a leghíresebb sámánasszonyok nagy házat visznek, és szépen megélnék a tudásukból. Mára az Unesco is eljutott addig, hogy e szellemi-kulturális javakat védelembe veszi. A koreaiak rögtön „levédették” a sámánság intézményét, így a leghíresebb koreai sámánasszony, Kim Kum-Hwa és társai rendes fizetést, tanítványaik után pedig tisztességes javadalmaszt kapnak. A hagyományörzés abszolút biztosított. Mi, kutatók egy koreai kollégával közösen megalapítottuk a sámánkutatók nemzetközi társaságát is International Society for Shamanistic Research néven.

– A filmezés kezdettől fogva jelen van a karrieredben. Nagyjából a hetvenes években indult meg a profi néprajzi filmezés...

– Ortutay jóban volt a filmgyárral, ahol abban az időben volt egy tudományos ismeretterjesztő stúdió: itt dolgozott Lakatos Vince és Vitéz Gábor rendező – velük

készítettük el az *Örökség* című filmsorozatot. Én hoztam az egyes részek szakanyagát, illetve írtam meg a forgatókönyvet, ők pedig leforgatták. Kitűnő film készült például a vásárokról, a boldogi lakodalomról, a népi építészetéről vagy a Bukovinából idemenekült székelek betlehemeséről. Évtizedekig ez volt az egyetlen néprajzi film, amit le lehetett vetíteni karácsonykor, mert nagyfilmes eszközökkel, minőségi felvételeken mutatta be a hagyományos szokásokat. A filmeket lemásolva, sokszorosítva elküldték a külföldi magyar intézetekbe, ahol rendszeresen vetítették azokat. Sajnos, mára eltűntek, ki-dobták őket.

– Beszéljünk kicsit a *Sámán Archivumról*, amely egyedülálló kezdeményezés Európában...

– Amikor Diószegi Vilmos meghalt, beküldtem a fotósunkat a szobájába, hogy fotografálja végig a dolgozószobát úgy, ahogy találja. Aztán a hagyaték javát elvitték a Néprajzi Múzeumba (onnan hozta át annak idején Diószegi), ahol hónapokig állt a folyosón. Egy része azonban az intézetben maradt – ez képezi a Sámán Archivum alapját. Azóta bekerült ide az én gyűjtésem, majd Somfai Kara Dávid hatalmas gyűjtése is. Ő volt az első, akit hivatalosan felvettem az intézetbe, hogy gondozza a Diószegi-hagyatékot. Egy sor török nyelven tud, amin Diószegi nem tudott, így értelmezni képes azt az anyagot, amelyet Diószeginek a terepen az orosz kolléganők leírtak. Anyagi és emberi okok miatt azonban sok a hiányosság: máig nem készült el egy rendes számítógépes leltár. Remélem, lesz még annyi időm, hogy legalább a saját anyagomat áttekintsem és rendszerezem. A filmek legalább meg-

vannak, a könyveket publikáltam. Diószegi viszont már nem tudta a saját anyagát, gyűjtéseit publikálni. Talán Dávid elkezdte – de a saját dolgaival is haladnia kell, ami szintén nem kevés. Bár meglehetősen sok néprajzkutató van Magyarországon, a fiatalok nem lelkesednek a témáért. A régi szövegekre és tárgyakra egyre kevesebben kíváncsiak. A sámánkutatók egyre elvontabb témákat kutatnak. Többen a sámánság újjászületésével foglalkoznak, amely szintén fontos téma. Ott van Schmidt Éva öröksége, amelyet a végrendelete szerint ötven évre zároltak. Hatalmas gyűjtést végzett a hantiknál. Olyan öregasszonyoktól gyűjtött, akik azóta meghaltak, és olyan dialektusban beszéltek, amelyet még ő tudott, de oroszul iskolázott hanti kutatók már nem beszélnek. Ki fogja tudni ötven év múlva értelmezni ezt az anyagot? Éva megmentett valamit, amely így lehet, hogy örökre elvesz. A kirgizeknél és a jakutoknál megtanítják a fiatalokat a hősepiikai költemények éneklésére, így biztosított az örökség továbbadása. Ahol ezt nem tették meg, a folklórtudás kihal. A mesterségek átadása könnyebben ment: a hímezésből vagy a koreai lószőrkalap-készítésből például meg lehet élni, így fennmaradt. Nálunk az Ortutay által elindított Népművészet Mestere cím is jó kezdeményezésnek bizonyult, mert segítette a hagyományok továbbadásában. Amikor elmondtam egy Unesco-kongresszuson, hogy nálunk az ötvenes évektől kezdve létezik ez a cím, csak néztek...

– *Beszélgünk egy civil kezdeményezésről is, amely a szívügyed és a büszkeséged. A nyolcvanas évek elején – amikor még nem lehetett szabadon és méltón megünnepelni*

Kínában egy idős handzsun sámánnal (2000)

március tizenötödikét – a barátaiddal létrehozhatok egy társaságot, amely minden évben díjat adott „a hazának tett szolgálatért”.

– A Március 15-e Emlékbizottság azzal a céllal jött létre annak idején, hogy megünnepeljük az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot. Az alapítók: Kovács István költő, Péterfy László szobrászművész, Csete György építész, Jankovics Marcell rajzfilmrendező, Szemadám György festőművész, Kelemen András pszichiáter, Szakály Ferenc történész, Pethő Bertalan filozófus és pszichiáter, Molnár Imre bőrműves, Fodor Pál turkológus és jómagam. Minden év március 15-én a díjazott – a magyar kultúráért tett munkásságáért, életművéért vagy a nemzet gazdagításáért – kap egy szép érmet (Péterfy László szobrászművész alkotását) és egy latin nyelvű, pergamenre írt oklevelet (Molnár Imre munkáját). Abszolút civil kezdeményezésről van szó, amelynek az évek során kialakult a szokásrendje. Az ünnepség mindig nálunk volt (a vendéglátásban feleségemnek, Haider Editnek vannak elvülhetetlen érdemei), s általában este nyolc felé kezdődött. Mindig

volt egy felkért szónok, aki méltatta a kitüntetett személyt, majd terített asztal várta a vendégeket, amelyet általában a széki asszonyok készítettek el, akikkel több évtizedes barátság köt össze minket. Az est legtöbbször jó hangulatú éneklésbe torkollott: a korai évtizedekben mindig jelen voltak néhányan a Muzsikásból Sebestyén Mártával, aztán Kobzos Kiss Tamás, később Lovász Irén; s a Misztál együttes tagjai, Hoppál Bulcsú és Mihály is részt vettek az esteken. A díjazottak közül csak véletlenszerűen emelnék ki néhány nevet: Katona Tamás, a Muzsikás együttes, Makovecz Imre, Sára Sándor, Kallós Zoltán, Glatz Ferenc, a Gulyás testvérek, Erdélyi Zsuzsanna, Hermann Róbert, Melocco Miklós... Ez a baráti társaság a rendszerváltás óta is összejön. Nem veszünk össze, nem távolodtunk el egymástól, nem számít, hogy ki melyik oldalon áll. A díjazottainkat ma is vállaljuk. Határozott nemzeti értékrend mentén sikerült valami olyasmit létrehozni, amely talán időtálló. Nagyon büszke vagyok erre a tettemre. Játék volt, de halálosan komolyan vettük.

Szénási Zsófia